

ILMIY MATNNI TARJIMA MUAMMOLARI VA XUSUSIYATLARI

Musabekova Madina Narimanbekovna

o'qituvchi, Ingliz tili tarjima nazariyasi kafedra Tarjimonlik fakulteti

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

m.musabekova3103@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolaning dolzarbligi ilmiy adabiyotlarni jahon ilmiy hamjamiyatida ma'lumot almashish va tarqatish usuli sifatida tarjima qilishning ahamiyati tobora ortib borayotganligi bilan izohlanadi. Xususan, statistik tadqiqotlarning tarjimasi zamonaviy inson uchun bir xil darajada muhimdir, chunki statistika fan sifatida hech qachon o'z ahamiyatini yo'qotmaydi va jamiyat hayotidagi so'nggi tendentsiyalarni aks ettiradi.

Kalit so'zlar: ilmiy, uslub, tarjima, leksik-semantik, matn, texnik.

Аннотация. Актуальность данной статьи объясняется возрастающей значимостью перевода научной литературы как способа обмена и распространения информации в мировом научном сообществе. В частности, перевод статистических исследований не менее важен для современного человека, поскольку статистика как наука никогда не теряет своей актуальности и отражает последние тенденции в жизни общества.

Ключевые слова: научное, стилевое, переводческое, лексико-семантическое, текстовое, техническое.

Annotation. The relevance of this article is determined by the fact that the importance of translation of scientific literature as a way of exchanging and disseminating information in the global scientific community is increasing more and more. In particular, the translation of statistical research is no less important for modern people, since statistics as a science never loses its relevance and reflects the latest trends in the life of society.

Key words: scientific, stylistic, translation, lexical-semantic, textual, technical.

Axborot portlashiga olib kelgan ilmiy-texnik inqilob, ayniqsa olimlar va tadqiqotchilar orasida axborotni jamiyatdagi o'rni sezilarli darajada oshishiga olib keldi. Ilmiy kashfiyotlar soni ko'paydi, yangi atamalar va nomlar doimiy ravishda paydo bo'lmoqda. Bundan xulosa qilishimiz mumkinki, ilmiy ixtisoslashuv zamonaviy dunyoning o'ziga xos belgisidir. Ushbu tendentsiya bilan bog'liq holda, funktsional uslublarni, ya'ni ilmiy uslubni o'rganishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ushbu maqola mavzusining dolzarbligi, ilmiy adabiyotlarni jahon ilmiy hamjamiyatida ma'lumot almashish va tarqatish usuli sifatida tarjima qilishning ahamiyati tobora ortib borayotganligi bilan izohlanadi. Xususan,

statistik tadqiqotlarning tarjimasini zamonaviy inson uchun bir xil darajada muhimdir, chunki statistika fan sifatida hech qachon o‘z ahamiyatini yo‘qotmaydi va jamiyat hayotidagi so‘nggi tendentsiyalarni aks ettiradi. Nazariy asos sifatidagi S. Alekseyev, V.N. Komissarov, A.D. Shvaytser, V.V. Vinogradov va boshqa bir qator mualliflarning asarlari xizmat qilgan. Tilning leksik-semantik va stilistik xususiyatlari masalasini ko‘rib chiqishda Y.I. Retsker, L.I. Borisova, E.G. Chalkova va boshqa tilshunoslar tomonidan eng muhim bo‘lgan qoidalar shakllantirilgan. Bizning ishimizning maqsadi sotsiologik mavzudagi ilmiy maqolalar tarjimasining leksik-semantik va stilistik xususiyatlarini o‘rganishdir. Ushbu tadqiqotning ob‘ekti sotsiologik mavzudagi ilmiy maqolalarni tarjima qilishdir. Mavzu-sotsiologik mavzudagi ilmiy maqolalarni tarjima qilishning leksiko-semantik va stilistik xususiyatlari. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalarni hal qilish kerak: – ilmiy matnlarni tilshunoslik muammosi sifatida o‘rganish; – ilmiy matnlarni tarjima qilishning leksik va grammatik xususiyatlarini ko‘rib chiqish; – ilmiy matnlarni tarjima qilishning stilistik xususiyatlarini ko‘rib chiqish; – ilmiy matnning asosiy muammosi sifatida terminologiya tarjimasining xususiyatlarini o‘rganish. Ilmiy maqolalar tarjimasining o‘ziga xos xususiyatlarini o‘rganishning dolzarbligi va zarurati ushbu ishda o‘tkazilgan tadqiqotning nazariy ahamiyatini tushuntiradi. Ushbu maqolani amaliy ahamiyati tadqiqot natijalaridan, sotsiologik mavzudagi ilmiy maqolalarni tarjima qilish bilan shug‘ullanadigan tarjimonlar ishida foydalanish imkoniyati bilan belgilanadi. Tadqiqot jarayonida introspektsiya usuli va tarkibiy tahlil kabi lingvistik tadqiqot usullari qo‘llanilgan.

I.S. Alekseyeva ta’rifiga muvofiq tarjima faoliyati-bu bir tilda (asl nusxada) yaratilgan matnni boshqa tilda bir xil ma’noga ega bo‘lgan matnda (natija) qayta ifodalash yoki transkodlash [Alekseyeva, 2004, 31-bet]. Ushbu faoliyat mutaxassis tarjimon tomonidan amalga oshiriladi. Uning vazifasi tilning mavjud o‘zgaruvchan resurslari va imkoniyatlariga, tarjima vazifalari va turiga, tarjima qilingan matn turiga qarab eng yaxshi tarjima variantini ijodiy tanlashdir. Albatta, har qanday tarjima tarjimonning professionalligi, uning aql-zakovati va tajribasi, shuningdek mavzu haqidagi bilimlari tufayli individual “rang” ga ega. V.N. Komissarov tarjima nafaqat tilni almashtirish, balki murakkab va ko‘p qirrali faoliyat ekanligini ta’kidlaydi [Komissarov, 2001, 25 – bet]. U tarjimani butunlay chet tilidagi asl nusxaga yo‘naltirilgan til vositachiligining bir turi sifatida belgilaydi. Bunday nuqtai nazardan professional tarjimoni, xabarning chet tilidagi shakli, to‘liq tillararo aloqa – aniq va ob‘ektiv deb hisoblash mumkin. Tarjimada turli madaniyatlar, fikrlash uslublari, rivojlanish darajalari, urf-odatlar va shaxslar o‘zaro hamkorlik qiladi.

Tarjima faoliyatining insoniyat uchun ahamiyatini ortiqcha baholash qiyin: tarjima texnologlar va madaniyatshunoslar, muhandislar va psixologlar, harbiylar va tarixchilar uchun zarurdir; tarjima faoliyati amaliy va ijtimoiy faoliyatning deyarli barcha sohalarida talabga ega. Shu bilan birga, tarjima faoliyati ko‘pincha ushbu fan va amaliyotlar doirasida tadqiqot ob‘ekti hisoblanadi. Texnologik

taraqqiyotning ulkan templar va axborot almashinuvining chinakam chaqmoq tezligi bilan ajralib turadigan zamonaviy dunyoda tarjimaning roli bir necha bor o‘tib bormoqda. So‘nggi o‘n yilliklarda dunyoda ilmiy va ishlab chiqarish kooperatsiyasi kengayib bormoqda, xalqaro savdoning globallashuv jarayonlari o‘tib bormoqda va turli xil jamiyatlarning yaqin aloqalari tabiiy va organik bo‘lib qoldi. Barcha darajadagi aloqalar chuqurlashyabti va kengayabti (shu jumladan ilmiy konsolidatsiya va transchegaraviy hamkorlik, ilg‘or texnologiyalarni joriy etish va ishlab chiqarish integratsiyasi, madaniy almashinuv va ko‘plab xalqaro to‘siqlarni olib tashlash). Bu jarayonlarning barchasi muqarrar ravishda o‘tib boradi. Bunday sharoitda tarjima qilinadigan ma‘lumotlarning hajmi ham oshadi va tarjima sifatiga, uning aniqligi va aniqligiga qo‘yiladigan talablar (ayniqsa, ilmiy va amaliy matnlar uchun) juda dolzarb bo‘lib qoladi. Davlatlararo yoki shaxslararo darajadagi ilmiy, ishbilarmonlik, ijtimoiy, diplomatik va hatto harbiy-mudofaa aloqalarini professional mutaxassis tarjimonlar tomonidan bajariladigan tarjima faoliyatisiz amalga oshirish mumkin emasligi aniq. Zamonaviy tarjimashunoslikda tarjima keng ma‘nodagi tillararo aloqa sifatida ko‘rib chiqilyabti. Mutaxassislar, tarjimon tomonidan qaror qabul qilinishiga ta‘sir qiluvchi barcha aniqlovchi omillar va jihatlarni o‘rganmoqdalar: lingvistik (lingvistik) va ekstralingvistik (tashqi, bilvosita). Biroq, tarjima jarayonining asosiy tushunchalarini adekvat va ekvivalent deb atash kerak. Ushbu printsiplarga rioya qilmasdan yuqori sifatli va to‘liq tarjima qilish imkonsizdir. Mahalliy tarjima maktabi “ekvivalentlik” tushunchasini asosiy deb hisoblaydi [Lipatova, 2011, 56-bet]; ammo, uning manosi va talqini farq qilishi mumkin, masalan, “asl matnning va tarjima tilidagiga tengligi” yoki “arjimaning asosiy vazifasi” degan ma‘noni anglatadi.

Ko‘pincha rus olimlari va tadqiqotchilari adekvatlik (yuqorida aytib o‘tilgan), o‘ziga xoslik yoki tenglik kabi tushunchalarni sinonim sifatida keltiradilar Tarjimashunoslar hali ham umumiy fikrga va akademik muhitda tan olingan ta‘rifga kelishmagan. Ulardan ba‘zilari tarjima qilingan matnning asl nusxaga to‘liq mos kelish qobiliyatini “ekvivalentlik” deb atashda davom etsa, boshqalari “adekvatlik” atamasidan foydalanishda davom etmoqda. “Adekvat” va “ekvivalent” tushunchalarini bir-biri bilan chambarchas bog‘liq, ammo bir xil emas deb hisoblaydigan V.N. Komissarovning pozitsiyasi qiziq [Komissarov, 2001, 46-bet Uning fikriga ko‘ra, ekvivalent tarjima aloqaning zarur etarliligi va to‘liqligini (ya‘ni nutq yoki tilning semantik umumiyiligini) ta‘minlaydi va adekvat tarjima biroz kengroq tushunchadir. Olim tarjima natijasini ekvivalentlik ob‘ekti deb biladi va uning fikriga ko‘ra, tarjima jarayoni adekvatlik ob‘ekti hisoblanadi. Shunday qilib, ekvivalentlik asl matn va tarjima matnining nisbatiga, adekvatlik esa tarjima holatiga (voqealar va vaziyat ma‘nosida) tegishli. Shuni aniqlashtirish kerakki, asl nutq (og‘zaki yoki yozma) va tarjimaning ekvivalentligi nafaqat asl nusxa va tarjimada mavjud bo‘lgan ma‘lumotlarning umumiyligi va yaxlitligi, balki tarjimani oluvchining his – tuyg‘ulariga aniq ta‘sir ko‘rsatadi. A.D. Shvaytserning fikricha, professional tarjimonning asosiy vazifasi

kommunikativ ekvivalentlikdir, ya'ni asl matn va tarjima kommunikativ qiymatga mos kelishi, teng (bir xil) kommunikativ ta'sirga olib kelishi kerak. Shu bilan birga, asl matnning o'zgarmas birlamchi kommunikativ qiymati tarjimada qolishi (saqlanishi) kerak. A.D. Shvaytser, V.N. Komissarov, V.V. Sadobnikov va O.V. Petrova, L.S. Barxudarov kabi tadqiqotchilar potentsial ravishda har xil ekvivalentlik darajalarini qayd etib, adekvat tarjima ma'lum bir ekvivalentlik darajasiga ega ekanligini ta'kidlaydilar, ma'lum bir holat yoki vaziyat bilan belgilanadi, lekin har qanday ekvivalent tarjima ham adekvat deb tan olinmaydi [Barxudarov, 2008, 67-bet]. Albatta, adekvat tarjima tarjimaning maqsadi bo'lishi kerak, ayniqsa ilmiy-nazariy (akademik) yoki ilmiy-amaliy (amaliy) matnli materiallar haqida gap ketganda. Bir qator tilshunoslar "to'liq tarjima" atamasidan foydalanishni asosli deb hisoblashadi, bu asl matn ma'nosining chuqurligini to'liq formatli translyatsiya qiladi va asl matn va tarjimaning funktsional va stilistik parametrlarga so'zsiz muvofiqligini anglatadi. A.V. Fedorovning fikricha, tarjimaning to'liqligi asl matn uchun xos bo'lgan spetsifik mazmun va shakl nisbatini oxirgi matn xususiyatlarini takrorlash orqali yetkazish qobiliyatidir [Fedorov, 1968, 52-bet].

Ko'rib turganingizdek, akademik hamjamiyat hali baholovchi tarjima terminologiyasida va tarjimaning asosiy tushunchalarini tillararo muloqotning psixologik jarayoni sifatida talqin qilishda izchillikka ega emas.

Tarjima nazariyotchilari atamalar bilan (terminologiyaning polisemiyasi ma'nosida) ham bugungi kunda vaziyat o'xshash. Matn ma'lum kommunikativ vazifalar (xabarni uzatish, ta'sir qilish, aloqa funktsiyasi) bilan tavsiflanadi. Ularga muvofiq tarjimashunoslik nazariyotchilari tarjimalarning quyidagi funktsional turlarini ajratib ko'rsatishadi: – badiiy; – informatsion (badiiy emas); – diniy manbalarni tarjima qilish [Valeeva, 2006, 76-bet].

Badiiy asarlarning tarjimalarida taqdimot shakli alohida ahamiyatga ega. Badiiy matnlar eng keng turdagi janrlar va ijodiy qo'lyozmalarni (taqdimot uslublari va uslublari) qamrab oladi; ular ikkita asosiy funktsiyaga ega – ta'sir va estetik. Badiiy asarlarda ko'plab uslublarning birliklari va elementlaridan (shuningdek, ularning xilma-xil kombinatsiyasidan) foydalanish odatiy holdir, ammo ularning barchasi o'ziga xos adabiy tizimga har tomonlama bog'liqdir. Va taqdimot uslubidan (janrlar, uslublari va ijodiy yondashuvlar) qat'i nazar, mutaxassis tarjimonning asosiy vazifasi asl asarning badiiy va estetik fazilatlarini to'liq etkazish va tarjima tilida benuqson badiiy matnni (shu jumladan his-tuyg'ularni etkazish) yaratishdir.

Diniy manbalarni tarjima qilish (funktsiyalari bo'yicha badiiy matnlarning tarjimalariga yaqin) ko'p asrlik tarix va an'analarga ega, ba'zi dinlarda esa tarix va an'analarni hisobi ming yillar davomida boladi. Diniy tarjimalar o'ziga xos xususiyatlarga ega muqaddas kitoblar, Injil (eski va yangi ahd kitoblari), Qur'on, Tavrot va boshqa diniy an'analarda yaratgan muqaddas va diniy matnlar kabi kanonik kitoblar (matnlar) bilan ishlashni o'z ichiga oladi. Aksariyat dinlar diniy manbalarni tarjima qilish qoidalari va mezonlarini mustahkamladilar va ushbu matnlarni o'zgartirishga ma'lum cheklovlar kiritdilar.

Informatsion tarjimalar funktsional ma'noda badiiy va diniy tarjimalardan sezilarli darajada farq qiladi. Informatsion tarjima (badiiy emas, maxsus) matnni qabul qiluvchiga ma'lumot yoki xabarni etkazish uchun mo'ljallangan. Shu bilan birga, badiiy va estetik tomoni, shuningdek hissiyot (emotsiya) ko'pincha rol o'ynamaydi. Informatsion matnlar-bu badiiy asarlar va diniy adabiyotlarga taalluqli bo'lmagan barcha asarlar. Informatsion matnlar bilan ishlashda mutaxassis tarjimonning vazifasi ulardagi ma'lumotlarni iloji boricha aniq, batafsil va to'liq etkazish, tarkib darajasida talqinlarning o'zgarmasligi va bir xilligini ta'minlashdir. Informatsion tarjima (badiiy emas, maxsus), shu jumladan ilmiy va nazariy (akademik) ishlarning tarjimasi, amaliy (texnik va texnologik) matnlar, rasmiy – biznes materiallari, ijtimoiy-informatsion manbalar, shuningdek kundalik suhbat matnlarining tarjimasi.

Ilmiy tarjima – bu insonning ilmiy-nazariy va amaliy faoliyatining barcha xilma-xilligida, xususan, sotsiologiya, iqtisodiyot, qurilish ishlab chiqarish, ekologiya, mudofaa sanoati, bilim va amaliyotning turli sohalaridagi matnlari bilan ishlash. ilmiy matnlar ikkita asosiy (global) toifaga bo'linadi: professional hamjamiyatga yo'naltirilgan maxsus matnlar, va keng kitobxonlar uchun mo'ljallangan ilmiy-mashxur bo'lgan matnlar. Muayyan bilim sohasi (amaliyot) yoki aloqa sohasi matnlari odatda aniq nutq janrlari – diskurs sifatida tiplanadi. Ilmiy diskurs funktsional jihatdan ma'lum bir soha mutaxassislari qaratilgan xabardir. Bu mantiqiy izchil, aniq tuzilgan, ob'ektiv va dalillarga asoslangan hukm yoki materialni taqdim etishdir. Ilmiy uslub – bu jamoat arboblarning (nazariylari va mutaxassislarning) akademik va ilmiy-amaliy sohasi, shuningdek, ritorik tafsilotlarning jamlangan ifodasidir. Ilmiy uslubda fan (keng ma'noda) ijtimoiy faoliyat va maxsus bilim (ong) shakli sifatida amalga oshiriladi. Ilm-fan sohasida fikrning asosiy shakli tushuncha bo'lib, fikrlash dinamikasi va fikrlash mantiqini lingvistik amalga oshirish izchil tuzilgan va aniq o'zaro bog'liq bo'lgan hukm va xulosalarda amalga oshiriladi.

21-asr ilmiy uslubi qat'iy tuzilgan, aniq va ob'yektiv va mantiqiy jihatdan benuqsondir. Bugungi kunda ushbu uslub mualliflarning materialni taqdim etishning pragmatik ketma-ketligiga, axborot mazmuni va boyligini majburiy saqlash bilan maksimal ixchamlikka (tarkibni qurbon qilmasdan) intilishi bilan tavsiflanadi. Matndagi ma'lumotlar, tarjima maqsadlariga qarab, asl tarkibning to'liq hajmida (to'liq tarjima) yoki qisqartirilgan hajmda (adaptiv transkodlash) yetkazilishi mumkin [Valeeva, 2010, 20-bet]. To'liq tarjima, qoida tariqasida, qabul qiluvchiga ma'lumot to'liq etkazilishi kerak bo'lgan hollarda yuqori ahamiyatga ega bo'lgan matnlarni uzatishga xizmat qiladi, chunki alohida segmentlarning yo'qolishi asosiy manba hujjatining yaxlitligi va mantiqiy tuzilishini (ketma-ketligini) buzadi. Bunda tarjima bir til muhiti vositasida boshqa til muhiti orqali allaqachon ifodalangan narsani to'liq va to'g'ri aks ettirishga qaratilgan. Moslashuvchan transkodlashga kelsak, to'liq tarjimadan farqli o'laroq, u matnni oluvchining til muhitiga qisqartirilgan shaklda uzatadi.

Shunday qilib, adaptiv transkodlashning maqsadi asosiy ma'lumotlar, asosiy postulatlar va bayonotlar bilan umumiy tanishishdir, shu bilan birga tafsilotlar va tafsilotlar, shuningdek, mantiqiy mantiqning ketma-ketligi kommunikativ ahamiyatga ega emas.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Алексеева И. С. Введение в перевод / И. С. Алексеева. – М.: Академия, 2004. – 352 bet.
2. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение / В. Н. Комиссаров. – М. : ЭТС, 2001. – 424 bet.
3. Швейцер А. Д. Теория перевода: Статус, проблемы, аспекты / А. Д. Швейцер. – М. : Наука, 1988. – 215 bet.
4. Бархударов Л. С. Язык и перевод. Вопросы общей и частной теории перевода / Л. С Бархударов. – М. : ЛКИ, 2008. – bet.
5. Райс. К. Классификация текстов и методы перевода. Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике. / К. Райс. – М. : Международные отношения, 1978. – 228 bet.
6. Федоров А. В. Основы общей теории перевода / А. В. Федоров. – М. : Высшая школа, 1968. – 396 bet.
7. Валеева Н. Г. Теория перевода: культурно-когнитивный и коммуникативно-функциональный аспекты. / Н. Г. Валеева. – М.: РУДН, 2010. –76 bet.
8. Липатова В. В. Понятия эквивалентности и адекватности в преподавании перевода в высшей школе на современном этапе / В В. Липатова, А. В. Литвинов // Вестник Российского университета дружбы народов, 2011. – №4. – С. 35-38.
9. Рахмонов, Азизхон Боситхонович. "ОСНОВНЫЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ ЯНА АМОСА КОМЕНСКОГО." *Universum: психология и образование* 4 (106) (2023): 19-21.
10. Rakhmonov, A. B. "IMPORTANT FACTS, DISADVANTAGES AND NECESSARY FACTORS IN DISTANCE LEARNING METHODOLOGY." *Вопросы педагогики* 8-2 (2020): 7-9.
11. Abduganieva Researcher, Djamilya. "Some Methods of Teaching Consecutive Interpreting in the Situational Conditions." *Philology Matters* 2019.4 (2019): 145-156.
12. Абдуганиева, Джамиля. "Analyzing the nonverbal culture of consecutive interpreter." *Зарубежная лингвистика и лингводидактика* 1.1 (2023): 36-42.
13. Abduganieva, Jamila. "НЕКОТОРЫЕ ДИДАКТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ОБУЧЕНИЯ ПОСЛЕДОВАТЕЛЬНОМУ ПЕРЕВОДУ СТУДЕНТОВ ПЕРЕВОДЧИКОВ." in *Library* 22.2 (2022).